

ความเป็นมาของปัญหา

"...เอาเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมาอ่านเล่น ในเวลาว่างเห็นเป็นหนังสือเรื่องดี และแต่งก็อย่างเอกที่เดียว เคยอ่านมาแล้วนับครั้งไม่ถ้วนก็ยังอ่านสนุกไม่รู้จักเบื่ออยู่นั่นเอง มารู้สึกว่ามีประโยชน์อยู่ในหนังสือเรื่องนี้ก็อย่างหนึ่ง..."¹

ข้อความดังกล่าวนี้เป็นตอนหนึ่งในพระนิพนธ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ปรากฏในหนังสือ สาส์นสมเด็จ ซึ่งเป็นจดหมายพระนิพนธ์โต้ตอบระหว่างสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ผู้ที่ได้เคยอ่านหรือเคยได้ทราบเรื่องราวของขุนช้างขุนแผนย่อมตระหนักถึงความจริงดังเช่นที่สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงนิพนธ์ไว้ ทั้งนี้ เนื่องจากว่าเป็นระยะเวลากว่า 100 ปีมาแล้วขุนช้างขุนแผนก็ยังเป็นที่นิยมในหมู่ชาวไทยทุกเพศทุกวัย ยิ่งไปกว่านั้นขุนช้างขุนแผนยังเป็นที่รู้จักและสนใจในหมู่ชาวต่างประเทศอีกด้วย² หนังสือวรรณคดีมหาเสภาขุนช้างขุนแผนเป็นที่นิยมนำมาอ่านและขับเสภา ตลอดจนเมื่อนำมาดัดแปลงเป็นเสภาทรงเครื่องหรือละครก็เป็นที่ติดอกติดใจในหมู่ประชาชนทั่วไปเป็นอันมาก ผู้เขียนได้เคยศึกษาวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนซึ่งเป็นหนังสือสำหรับอ่านประกอบวิชาวรรณคดี

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, สาส์นสมเด็จ, เล่ม 19 (พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, 2505), หน้า 27.

² E.H.S. Simmonds, "Thai Narrative Poetry: Palace and Provincial Texts of an Episode From 'Khun Chang Khun Phaen'" A British Journal of Far Eastern Studies, Vol. X, Pt. 2, 1963 (London: Percy Lund, Humphries & Co., Ltd., 1963).

ในหมวดภาษาไทยสำหรับนิสิตคณะครุศาสตร์ ชั้นปีที่ 1 แต่การศึกษาในครั้งนั้นเป็นแต่เพียงพื้นฐานทางวรรณคดีไทยโดยทั่วไป ดังนั้นผู้เขียนจึงประสงค์จะศึกษาวรรณคดีเรื่องนี้ให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น เพื่อพิจารณาว่าบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมีคุณค่าอย่างไรจึงเป็นที่ติดตราตรึงใจชาวไทยตราบนานเท่านานนี้ และขุนช้างขุนแผนให้คุณประโยชน์ประการใดแกผู้อ่านหรือผู้ที่ได้ทราบเรื่องราว จนกระทั่งมีนักวรรณคดีหลายคนกล่าวว่าขุนช้างขุนแผนเป็น "วรรณคดีสำคัญของชาติ" ซึ่งผู้เขียนเห็นด้วยเป็นอย่างยิ่งในคำกล่าวนี้ ขุนช้างขุนแผนเป็นวรรณคดีซึ่งสันนิษฐานว่าเกิดจากเค้าเรื่องจริง ตัวละครมีชีวิตอยู่ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ผู้คนจดจำเล่าขานปากสืบทอดมา ระหว่างนี้มีการดัดแปลงเพิ่มเติมจนมีลักษณะคล้ายนิทานเพื่อให้เนื้อเรื่องสนุกสนาน มีรสชาติชวนติดตามยิ่งขึ้น อีกทั้งเป็นวรรณคดีที่สะท้อนสภาพการดำเนินชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมทุกด้านของชาวไทยในประวัติศาสตร์ ทั้งในสมัยกรุงศรีอยุธยา และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นไว้อย่างแจ่มแจ้งชัดเจน ขุนช้างขุนแผนฉบับที่มีในปัจจุบันนี้ เป็นฉบับที่กวีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น คือในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ช่วยกันเรียบเรียงประพันธ์ขึ้นใหม่เป็นกลอนเสภา โดยช่วยกันแต่งเป็นตอน ๆ มีทั้งส่วนที่เป็นบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งในขณะนั้นทรงดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ นอกจากนี้ ยังปรากฏฝีปากกวีเอกอีกหลายคน เช่น สุนทรภู่ เป็นต้น บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนจึงเป็นที่รวมกวีนิพนธ์ของกวีฝีปากเอกในสมัยรัตนโกสินทร์ไว้อย่างครบครัน คุณลักษณะพิเศษของขุนช้างขุนแผนในแง่มุมต่าง ๆ ดังกล่าวมานี้เป็นสิ่งที่น่าสนใจ น่าศึกษาค้นคว้าวิจัยอย่างยิ่ง

1.1 วรรณคดีที่เกี่ยวข้อง

ผู้เขียนได้เคยอ่านหนังสือหลายเล่มที่ปรากฏเรื่องราวเกี่ยวกับขุนช้างขุนแผน เช่น เล่าเรื่องขุนช้างขุนแผน³ ของ นายคำรา ณ เมืองไค้ และกาญจนาคพันธุ์ สมัยกวีใน

³ นายคำรา ณ เมืองไค้ (เปลื้อง ณ นคร) และ กาญจนาคพันธุ์ (ขุนวิจิตรมาตรา), เล่าเรื่องขุนช้างขุนแผน (พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2504).

ขุนช้างขุนแผน⁴ ของ ศุภร บุนนาค ทั้งสองเล่มมีลักษณะถ้อยคำประพันธ์ร้อยกรองให้เป็นภาษาร้อยแก้วที่สละสลวย เพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจง่ายติดตามเรื่องได้รวดเร็วยิ่งขึ้น เหมาะสำหรับผู้ปรารถนาจะอ่านเพื่อ "เอาเรื่อง" เป็นสำคัญ เนื้อความส่วนใหญ่ดำเนินไปตามลำดับเรื่องเดิม นอกจากนี้ มีบางตอนที่ผู้แต่งพิจารณาเห็นว่าควรรวบรัด หรือควรอธิบายขยายความ ผู้เขียนก็ให้ความรู้ตลอดจนความเห็นส่วนตัวอธิบายขยายความและวิจารณ์เป็นตอน ๆ ไป ผู้แต่งหนังสือทั้งสองเล่มใช้ภาษาซึ่งมีลักษณะเป็นภาษาพูดมากกว่าภาษาเขียน ทั้งนี้อาจมีความมุ่งหมายเพื่อให้ผู้อ่านเพลิดเพลินเหมือนฟังการเล่านิทานจากปากของผู้เล่าจริง ๆ หรือมิฉะนั้นก็ให้คล้ายการสนทนา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง "สมมติกวี" เป็นเรื่องที่คุณแต่งใช้พูดกระจายเสียงทางวิทยุแล้วจึงรวบรวมพิมพ์ขึ้นเป็นรูปเล่มในภายหลัง การอธิบายความส่วนมากมุ่งไปในแง่การถ่ายทอดวัฒนธรรม ขบธรรมเนียม ประเพณีต่าง ๆ เป็นการให้ข้อมูลรายละเอียดเพิ่มเติมเพื่อให้ความรู้เกี่ยวกับเรื่องราวนั้น ๆ ชัดเจนแจ่มแจ้งสมบูรณ์ยิ่งขึ้น มีการเปรียบเทียบ สร้างความสัมพันธ์กับวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ทั้งที่เกิดขึ้นสมัยเดียวกันกับบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนและที่เกิดขึ้นสมัยอื่น ๆ ตลอดจนวรรณคดีต่างประเทศด้วย นอกจากนี้ ยังเป็นการตั้งข้อสันนิษฐานในแง่ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับสถานที่ เหตุการณ์ หรือบุคคลที่ปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผน ผู้เขียนสังเกตเห็นได้ว่า หนังสือทั้งสองเล่มดังกล่าวมีเนื้อหาเน้นหนักไปในทางการเล่าเรื่องด้วยภาษาร้อยแก้ว ประวัติวรรณคดี และการถ่ายทอดวัฒนธรรมลักษณะเช่นนี้ปรากฏชัดใน เล่าเรื่องขุนช้างขุนแผน ของนายคำรา ณ เมืองใต้ และกาญจนาคพันธุ์ ส่วนเรื่อง "สมมติกวี" ของศุภร บุนนาค ถึงแม้ว่าผู้แต่งได้แสดงความมุ่งหมายในการแต่งหนังสือเล่มนี้ไว้ว่า มิได้ต้องการเน้นหนักในทางประวัติของผู้แต่งหรือตำนานของเรื่อง แต่เมื่อพิจารณาเนื้อเรื่องจะเห็นว่า "สมมติกวี" มีเนื้อความหลายตอนที่กล่าวไปในแง่ประวัติวรรณคดี ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากว่า การศึกษาวรรณคดีโบราณซึ่งแต่งมาเป็นระยะเวลาช้านั้น จำเป็นที่จะต้องกล่าวพาดพิงถึงความเป็นมาบ้างไม่มากก็น้อย การที่จะคัดประเด็นเสียโดยไม่

⁴ศุภร บุนนาค, สมมติกวีในขุนช้างขุนแผน (พิมพ์ครั้งที่ 2; พระนคร: แพร์พิทยา, 2516).

กล่าวถึงความเป็นมานหรือเหตุการณ์ในอดีตที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีโดยเด็ดขาดนั้นย่อมทำได้ โดยยากยิ่ง เพราะนอกจากประวัติผู้แต่งหรือตำนานของเรื่องโดยเฉพาะแล้วยังมีข้อสันนิษฐาน ตัวอย่างที่ใช่เปรียบเทียบ และอิทธิพลอื่น ๆ ในประวัติศาสตร์อีกหลายประการ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ มีความสัมพันธ์กับวรรณคดีและการศึกษาพิจารณา วรรณคดีเป็นอย่างดี

ส่วนวรรณคดีวิจารณ์ที่ปรากฏในหนังสือทั้งสองเล่มที่กล่าวถึง การวิจารณ์ส่วนใหญ่ ขึ้นอยู่กับความเห็นและเหตุผลส่วนตัวของผู้แต่ง คงเป็นเพื่อให้ผู้อ่านทั่วไปเข้าใจง่าย เพราะ หนังสือทั้งสองเล่มนี้มิใช่ตำราวรรณคดีวิจารณ์ หลักการวิจารณ์ลักษณะนี้ตามความเป็นจริงแล้ว เป็นหลักที่นักวรรณคดีนิยมยึดถือใช้กันมาเป็นเวลานาน โดยถือว่าวรรณคดีเป็นผลงานทางศิลปะ ในสาขาประณีตศิลป์ สิ่งใดก็ตามที่ขึ้นชื่อว่า เป็นศิลปะแล้วย่อมยากที่จะกำหนดมาตรฐานการ วิจารณ์ให้ตายตัวลงไปได้แน่ชัดว่าสิ่งใดงามสิ่งใดไม่งาม หรือสิ่งใดมีคุณค่าสิ่งใดไม่มีคุณค่า แต่ กระนั้นก็ตาม ผลงานทางศิลปะย่อมมีส่วนประกอบหลายประการที่แสดงว่าสิ่งนั้นสร้างขึ้นมาอย่าง งดงามมีค่าต่อผู้ประสบพบเห็น อีกประการหนึ่งคือ ศิลปะย่อมขึ้นอยู่กับสุนทรียซึ่งเกิดขึ้นใน ผู้พิจารณา หรือผู้พบเห็นงานทางศิลปะนั้นส่วนหนึ่ง และเป็นส่วนสำคัญ วรรณคดีวิจารณ์ใน เล่าเรื่องขุนช้างขุนแผน และ สมบัติภว ก็เป็นไปในแนวดังกล่าวนี้ และเน้นหนักไปในเรื่อง วิจารณ์การกระทำและอุปนิสัยของตัวละคร อาจกล่าวได้ว่าส่วนมากวิจารณ์การดำเนินชีวิต ของตัวละครโดยนำมาเปรียบเทียบกับวิถีการดำเนินชีวิตที่ควรจะเป็นไปในชีวิตจริง เสมือน หนึ่งตัวละครมิใช่ตัวละครในนิยายหากเป็นชาวไทยคนหนึ่ง ในสังคมไทยสมัยอยุธยา

ส่วนการวิจารณ์ในแง่วิพากษ์ ความไพเราะของถ้อยคำที่ใช้ดำเนินเรื่อง ผู้แต่งมุ่ง วิจารณ์ความกระตือรือร้นของถ้อยคำ ความเหมาะสมในการใช้ถ้อยคำให้เข้ากับบทบาทตัว ละครหรือสภาพการณ์ต่าง ๆ โดยมักจะกล่าวว่าถ้อยคำเหล่านั้น "ถึงอกถึงใจ" ผู้อ่านได้มาก น้อยแค่ไหน ผู้แต่งทั้งสองท่านเน้นในแง่นี้เป็นสำคัญ

นอกจากหนังสือสองเล่มดังกล่าวถึงแล้วนั้น หนังสือตำราเรียนนิชาวรรณคดีที่มี เนื้อเรื่องเกี่ยวกับขุนช้างขุนแผนก็มุ่งในแง่ประวัติวรรณคดีเช่นกัน มีที่กล่าวถึงการวิจารณ์ เนื้อเรื่องหรือตัวละครบ้างก็เป็นหลักการทั่ว ๆ ไปเพียงเล็กน้อยเท่านั้น เช่น ประวัติ -

วรรณคดีสำหรับนักศึกษา⁵ ของนายเปลื้อง ณ นคร ประวัติวรรณคดี⁶ ของนายเจือ สตะเวทิน เป็นต้น หนังสือที่เกี่ยวข้องกับขุนช้างขุนแผนอีกเล่มหนึ่งที่มีผู้เขียนใคร่จะนำมา กล่าวถึงในที่นี้ด้วยคือ นามานุกรม ขุนช้างขุนแผน⁷ ของนายประจักษ์ ประภาพิตยากร ได้ อธิบายชื่อทั้งบุคคลและสถานที่ในเรื่องขุนช้างขุนแผน และให้ความรู้เกี่ยวกับชื่อนั้นไว้อย่าง ละเอียดยิ่งพอ ช่วยให้ผู้อ่านทบทวนเรื่องขุนช้างขุนแผนหมดข้อสงสัยในเรื่องปัญหาเกี่ยวกับ ชื่อต่าง ๆ ไปได้มาก

เมื่อไม่นานมานี้ มีผู้ศึกษาวรรณคดีทบทวนเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน โดยใช้แนวการ ศึกษาวรรณคดีแบบใหม่ที่เรียกว่า New Criticism ช่วยในการวิจารณ์วรรณคดีเรื่องนี้ การวิจารณ์วรรณคดีแบบ New Criticism ได้อาศัยวิทยาการความรู้ในศาสตร์สาขาต่าง ๆ ซึ่งเจริญก้าวหน้าเป็นอย่างยิ่งในยุคปัจจุบัน เข้ามาช่วยในการวิจารณ์วรรณคดีโดยกลุ่มนัก วรรณคดีในประเทศตะวันตกได้เริ่มขึ้นก่อน วิชาการสมัยใหม่สาขาต่าง ๆ ที่มักจะนำมา พิจารณาเป็นแนวทางการวิจารณ์วรรณคดีได้แก่ จิตวิทยา มนุษยวิทยา สังคมวิทยา เป็นต้น ผู้ที่ศึกษาบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนโดยใช้การวิจารณ์วรรณคดีแบบใหม่นี้ได้แก่นางสาวชลธิรา สัตยาวัฒนา⁸ เป็นการศึกษาวิจัยเพื่อเขียนวิทยานิพนธ์ ตามหลักสูตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย

⁵ เปลื้อง ณ นคร, ประวัติวรรณคดีสำหรับนักศึกษา (พิมพ์ครั้งที่ 7. พระนคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2512).

⁶ เจือ สตะเวทิน, การประพันธ์และประวัติวรรณคดีไทย (พระนคร: อักษร เจริญทัศน์, 2510), 446 หน้า.

⁷ ประจักษ์ ประภาพิตยากร, นามานุกรม ขุนช้างขุนแผน (พระนคร: ไทยวัฒนา พานิช, 2508), 328 หน้า.

⁸ ชลธิรา สัตยาวัฒนา, "การนำวรรณคดีวิจารณ์แบบตะวันตกมาใช้กับ วรรณคดีไทย" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2513) (อัครสาเนา).

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วิทยานิพนธ์เล่มนี้มีชื่อว่า การนำวรรณคดีวิจารณ์แบบ
ตะวันตกมาใช้กับวรรณคดีไทย ผู้แต่งได้ใช้หลักจิตวิทยาเป็นหลักสำคัญในการวิจารณ์พฤติกรรม
 ของตัวละคร หลักจิตวิทยาที่เป็นจุดเด่นในวิทยานิพนธ์เล่มนี้คือ หลักการของซิกมันด์ ฟรอยด์
 นักจิตวิทยาเลื่องชื่อชาวออสเตรีย และทฤษฎีของ คาล์ กุสตาฟ จุง นับว่าเป็นผลงานการ
 ศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนครั้งล่าสุด และเป็นที่น่าสนใจในหมู่นักวรรณคดีไทย
 เป็นอย่างยิ่ง จึงเป็นที่ประจักษ์ว่า บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนนั้นไม่ว่าจะนำมาพิจารณาใน
 แง่ใดมุมใดก็ยิ่งประโยชน์ให้แก่ผู้สนใจเสมอ ไม่ว่าจะอยู่ในยุคใดสมัยใด วิชาการต่าง ๆ
 ก็อาจประยุกต์ให้เข้ามาผสมผสานสัมพันธ์กับเรื่องขุนช้างขุนแผนได้เป็นอย่างดี และก่อให้เกิด
 แรงคิดซึ่งชวนให้ศึกษาค้นคว้าต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ ผู้เขียนมีวัตถุประสงค์เพื่อจะศึกษาพิจารณาหาคุณค่าทางวรรณคดี
 ของบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนในแง่มุมต่าง ๆ คือ รสกวีนิพนธ์ กลวิธีการดำเนินเรื่อง
 และคุณค่าทางคานต์สังคม

ในค่านรสกวีนิพนธ์ เนื่องจากบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นที่รวมบทประพันธ์ของ
 กวีฝีปากเอกหลายท่านในสมัยรัชกาลที่ 2 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ดังนั้นวรรณคดีเรื่องนี้จึงน่า
 จะมีความไพเราะและสะท้อนเอกลักษณ์ในเชิงการประพันธ์ของกวีแต่ละท่านให้ปรากฏ
 ลักษณะความไพเราะแห่งบทประพันธ์ซึ่งแตกต่างกันออกไปนี้ น่าศึกษาเป็นอย่างยิ่ง ดังเช่นเป็น
 ที่ทราบกันดีแล้วว่า สุนทรภู่แต่งกลอนได้ไพเราะเพราะพริ้งยิ่งนัก ค่ายเหตุที่กลอนของท่านมี
 สัมผัสในมาก ดังนั้นเป็นต้น นอกจากความไพเราะทางเสียงของภาษาแล้ว ความหมายและ
 เสียงแห่งถ้อยคำเหล่านั้นช่วยให้เกิดรสแห่งวรรณคดี เนื่องจากถ้อยคำซึ่งก่อให้เกิดมุขตลก
 เกิดความสังเวชสงสาร เกิดความเกลียดชัง กลวิธีการใช้ถ้อยคำเหล่านี้เป็นอย่างไรจึง
 ทำให้ผู้อ่าน ผู้ฟัง ตีตอกคิดใจ และโดยเหตุที่วรรณคดีเรื่องนี้เป็นบทกลอนเสภา ใช้สำหรับขับ
 จึงน่าจะมี "ลูกเล่น" ในกลอนอยู่เป็นอันมาก เป็นเรื่องที่น่าสนใจศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

ส่วนในค่านิยมและจริยธรรมซึ่งเป็นคุณค่าในการยกระดับจิตใจผู้อ่านให้สูงขึ้น
 แม้ว่าจะมีข้อวัตถุประสงค์สำคัญที่สุด หรือเป็นคุณลักษณะเหมาะในการสร้างสรรค์ หรือการ
 ศึกษาวรรณคดี แต่เนื่องจากวรรณคดีสำคัญจะต้องมีคุณลักษณะข้อนี้อย่างหลีกเลี่ยงมิได้ ดังนั้น
 จึงควรที่จะสนใจศึกษาประกอบด้วย เพราะพฤติกรรมของตัวเอกคือ ขุนแผนเป็นที่ถกเถียงใน
 หมู่อ่านใจศึกษาวรรณคดีในแง่จริยศาสตร์ นอกจากตัวละครเอกฝ่ายชายแล้ว บทบาทของ
 นางวันทอง ขุนช้าง ตลอดจนตัวละครอื่น ๆ ในเรื่องก็น่าสนใจศึกษาเป็นอย่างยิ่ง เพราะ
 วรรณคดีเรื่องนี้ตลอดทั้งเรื่องได้แสดงให้เห็นความดี ความชั่ว ความรัก ความเกลียดชัง
 ความมีเมตตา ความอาฆาตพยาบาท ความโลภ ความเสียสละ ประมวลศิลปะของมนุษย์มา
 ได้แต่ชัดเจนทุกแง่มุม แสดงถึงความผันผวนในชีวิตของมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย เรื่องราว
 การดำเนินชีวิตของตัวละครได้ให้คุณค่าเป็นคติสอนใจแกผู้อ่านขุนช้างขุนแผนตลอดมาเป็นระยะ
 เวลาอันยาวนาน จนกระทั่งชาวไทยจดจำสุภาษิต คำพังเพย ตลอดจนผลของพฤติกรรมที่
 ปรากฏในวรรณคดีเรื่องนี้นำมาสั่งสอนอบรมลูกหลานสืบต่อมา ปัจจุบันก็ยังคงใช้กันอยู่หาได้
 เลื่อมลวยไปไม่

สิ่งสำคัญที่สุด ซึ่งผู้เขียนจะละเลยไม่กล่าวถึงหาได้ไม่ คือมรดกทางวัฒนธรรมที่
 บรรพบุรุษของชาวไทยได้สะสมถ่ายทอดไว้ในขุนช้างขุนแผน มรดกทางวัฒนธรรมซึ่งแสดงความ
 เป็นเอกราชและแสดงเอกลักษณ์ของชาติไทยดังปรากฏในวรรณคดีเรื่องนี้เป็นสิ่งที่หาค่าเปรียบ
 มิได้ ผู้เขียนจึงใคร่ค้นคว้ารวบรวม แยกประเภทให้เป็นหมวดหมู่ตามหลักฐานที่ปรากฏในเรื่อง
 ขุนช้างขุนแผน มรดกทางวัฒนธรรมดังกล่าวประกอบขึ้นด้วย คติชาวบ้าน ขนบธรรมเนียม
 ประเพณี วิถีการดำเนินชีวิตของผู้คน ความเชื่อทางไสยศาสตร์ ศาสนา ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม
 รวมทั้งกฎหมาย สิ่งเหล่านี้เกี่ยวพันอย่างใกล้ชิดกับชีวิตของคนตั้งแต่เกิดจนตาย และ
 เป็นเครื่องบ่งชี้ความเจริญแห่งนาครธรรมในแต่ละประเทศ ชาติไทยเป็นชาติที่เจริญรุ่งเรือง
 มาเป็นระยะเวลายาวนานนับศตวรรษก็ย่อมต้องมีสมบัติทางวัฒนธรรมอันล้ำค่าอยู่เป็นอันมาก
 เพียงแต่ว่าขณะนั้นางอย่างได้สูญหายไปเพราะชาวไทยสับสนเสียตามกาลสมัย หรือมีจะนั้นก็ปล่อย
 ปล่อยให้เลือนลางหายไปเห็นคุณค่า ผู้เขียนจึงประสงค์จะค้นคว้าว่ามีวัฒนธรรมหรือคติชาวบ้าน
 อะไรบ้างที่มีมาแต่สมัยโบราณกาลและชาวไทยยังใช้กันอยู่ในปัจจุบันนี้ และมีอะไรบ้างที่เลือน
 ลางไปเป็นอีกประเด็นหนึ่ง

ในส่วนที่ว่าทฤษฎีวรรณคดีวิจารณ์ เช่น กลวิธีการดำเนินเรื่อง พฤติกรรมของตัวละคร รูปแบบของวรรณคดี ก็เป็นสิ่งที่น่าศึกษาพิจารณา เพราะสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ย่อมหล่อหลอมเข้าด้วยกันปรากฏผลออกมาเป็นวรรณคดีที่สมบูรณ์ ผู้เขียนจึงมีความประสงค์จะศึกษาวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนในแง่นี้ด้วยและเห็นว่าจะจะเป็นประโยชน์ในการวิจารณ์วรรณคดีเรื่องนี้

1.3 ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ผู้เขียนเลือกพิจารณาศึกษาวรรณคดีบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนเฉพาะในขอบเขตที่เห็นว่าสำคัญและเหมาะสมตามหัวข้อต่อไปนี้

1. คุณค่าของเรื่องขุนช้างขุนแผน
 - 1.1 ความเหมาะสมของเนื้อหากับรูปแบบ
 - 1.2 รสกลิ่นพจน์
 - 1.3 ทศนะของกวี
 - 1.4 แก่นของเรื่อง
 - 1.5 กลวิธีในการดำเนินเรื่อง
 - 1.6 ตัวละคร

ทั้งนี้เพื่อให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ดังที่กล่าวมาแล้ว อนึ่ง ในการพิจารณาหาคุณค่าของวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนอาจมีเนื้อความบางตอนที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ ผู้เขียนจะไม่ตั้งข้อสันนิษฐาน วิเคราะห์ พิจารณาศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์อย่างละเอียดลึกซึ้งนอกจากเท่าที่จำเป็น เพราะได้เคยมีนักวรรณคดีศึกษา วิเคราะห์ ตลอดจนอธิบายอย่างละเอียดไว้เป็นอันมากแล้ว ฉะนั้นจึงให้แต่เพียงแหล่งที่ค้นคว้าสำหรับผู้สนใจจะศึกษารายละเอียดของสาระในเชิงประวัติศาสตร์เหล่านั้นด้วยตนเองได้

อีกประการหนึ่ง การศึกษาวิจัยนี้มีความเกี่ยวข้องไปถึงประเภทของวรรณคดีที่น่ามาวิจัย ผู้เขียนจึงได้ศึกษาเพิ่มเติมเกี่ยวกับการกำหนดประเภทของวรรณคดีเรื่องนี้ตามหลักวรรณคดีสากลด้วย เพราะเห็นว่าจะจะเป็นประโยชน์ในการศึกษาวรรณคดีไทยเรื่องอื่น ๆ ต่อไป

1.4 วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ผู้เขียนมุ่งใช้ระเบียบวิธีการวิจัยในแนวระเบียบวิธีทางประวัติศาสตร์ (Historical Method) เพื่อความเหมาะสมกับเนื้อหาสาระที่จะวิจัย การวิจัยประกอบด้วยขั้นตอนการวิจารณ์ข้อมูล (Criticism of Data) ทั้งการวิจารณ์ภายนอก (External Criticism) และการวิจารณ์ภายใน (Internal Criticism)

แนวทางการวิจัยจะเป็นไปในลักษณะการรวบรวมข้อมูล หลักฐานต่าง ๆ จากบทขับเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร และจากวรรณกรรมเรื่องอื่น ๆ ในสมัยเดียวกัน หรือที่เกี่ยวข้องมีความสัมพันธ์กัน นอกจากการค้นคว้าวิจัยจากหนังสือหรือเอกสารต่าง ๆ การติดต่อแหล่งความรู้ทางวรรณกรรมและโบราณคดี เช่น หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรมศิลปากร เป็นต้น ก็เป็นสิ่งสำคัญอันจะละเว้นเสียมิได้

ส่วนในเรื่องที่ว่าด้วยวรรณคดีวิจารณ์นั้น ผู้เขียนมีความมุ่งหมายใคร่จะแสดงให้เห็นว่า หนังสือวรรณคดีเล่มนี้มีลักษณะอย่างไร (Interpretation) ทั้งในส่วนรูปแบบอันได้แก่นิยาย บทเสภา และเนื้อเรื่องซึ่งครอบคลุมไปถึงกลวิธีการดำเนินเรื่อง พฤติกรรมตัวละคร การศึกษาพิจารณาวรรณคดีในส่วนดังกล่าวนี้เป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการวินิจฉัยคุณค่าวรรณคดี (Valuation) เพื่อให้บรรลุความมุ่งหมายของการวิจัย อนึ่ง การวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาพิจารณา วิจารณ์วรรณคดีโดยอาศัยหลักเกณฑ์และแนวที่ยอมรับกันแล้วโดยทั่วไป คือการศึกษาความหมายของถ้อยคำ ความสามารถของกวีในการใช้คำให้เกิดเสียงอันไพเราะทางการประพันธ์และศึกษาเพื่อให้เข้าใจเนื้อเรื่องในลักษณะการอ่าน "เอาเรื่อง" อีกประการหนึ่งคือ แนววิจารณ์ "แบบใหม่" (New Criticism) คือการประยุกต์วิชาการทางวิทยาศาสตร์ เช่น จิตวิทยา และสังคมวิทยามาใช้ในการศึกษาวรรณคดี ทั้งนี้ผู้เขียนนำหลักเกณฑ์ทั้งสองแนวมาประมวลเข้าด้วยกันตามความเหมาะสมกับเนื้อหาของวรรณคดีซึ่งเป็นทั้ง "ศาสตร์" และ "ศิลป์" เพื่อให้การวิจัยมีประโยชน์และสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

1.5 ประโยชน์ที่ได้จากการวิจัย

ประโยชน์ประการแรกซึ่งจะได้จากการวิจัยนี้คือ เป็นการรวบรวมสาระในแง่มุมต่าง ๆ ที่ปรากฏในเรื่องขุนช้างขุนแผน โดยจัดให้เป็นหมวดหมู่แยกการศึกษาต่อไป บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนนับว่าเป็นนิยายคำกลอนที่มีขนาดความยาวมากเรื่องหนึ่ง ดังนั้นเรื่องราวที่ควรศึกษาพิจารณาซึ่งอยู่กระจัดกระจายกันตลอดทั้งเรื่อง เช่น ในทางวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีโบราณที่เกี่ยวข้องกับชีวิตชาวไทยสมัยก่อน เริ่มปรากฏตั้งแต่ตอนต้นเรื่อง มีประเพณีเกี่ยวกับการเกิดและประเพณีอื่น ๆ เรื่อยไปตามลำดับ จนถึงปลายเรื่องจึงมีประเพณีเกี่ยวกับการตาย การทำศพ เป็นที่สุดแห่งชีวิต เรื่องน่ารู้ต่าง ๆ เหล่านี้ถ้าศึกษาและพิจารณานำมาประมวลเข้าเป็นหมวดหมู่ เรียงตามลำดับและอธิบายรายละเอียดเพิ่มเติม ก็จะเป็นการวิจัยที่มีประโยชน์อย่างยิ่ง ผู้ที่ใคร่ศึกษาเฉพาะเรื่องวัฒนธรรมประจำชาติที่ปรากฏในวรรณคดีก็จะศึกษาได้โดยสะดวก เท่ากับว่าการวิจัยนี้เป็นแหล่งข้อมูลให้ความรู้ทางวรรณคดีบางประการในแง่ที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยา และรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ประโยชน์ที่พึงได้รับอีกประการหนึ่งคือ เพื่อเป็นแนวทางสำหรับผู้ที่สนใจจะศึกษาวรรณคดีเรื่องนี้ให้ละเอียดลึกซึ้งต่อไป ดังได้กล่าวมาแล้วว่า วรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนเป็นเรื่องที่มีขนาดความยาวมากและเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของคนธรรมดาสามัญ หากความเที่ยงแท้แน่นอนได้ยากยิ่ง แต่เหตุการณ์ผันแปรในชีวิตของตัวละครในเรื่องช่วยให้วรรณคดีมีรสชาดเป็นที่ประทับใจคนอ่าน และทำให้เกิดแง่มุมที่น่าสนใจพิจารณาหลายด้าน ประกอบกับขณะนี้ความเจริญทางวิชาการสาขาต่าง ๆ ได้รุดหน้าไปอย่างรวดเร็ว อาจนำวิชาการบางอย่างมาประยุกต์เข้ากับวรรณคดีได้ จึงเป็นโอกาสดีสำหรับนักวรรณคดีหรือผู้ที่สนใจวรรณคดีจะได้ศึกษาวิจัยให้ลึกซึ้งต่อไป

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้เขียนได้เลือกศึกษาวิจัยบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนในขอบเขตที่เหมาะสมและเห็นว่าสำคัญ ผู้สนใจการวิจัยทางวรรณคดีอาจใช้เป็นแนวทางศึกษาพิจารณาวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน หรือวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ในแง่มุมและวิธีการต่าง ๆ ได้อีกมาก

อนึ่ง แบบเรียนวรรณคดีไทยสำหรับนักเรียนในระดับชั้นต่าง ๆ ในปัจจุบันมีเนื้อหาเกี่ยวกับวรรณคดีสำคัญ ๆ โดยที่ผู้จัดทำแบบเรียนคัดตอนมาจากวรรณคดีหลายเรื่อง รวมทั้ง

บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนด้วย ทั้งพิจารณาตามความยากง่ายและความเหมาะสมกับวัยของเด็ก การวิจัยครั้งนี้จึงน่าจะเป็นประโยชน์ในการเรียนการสอนวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผนในระดับชั้นต่าง ๆ ครูอาจเลือกเนื้อหาการวิจัยบางตอนมาดัดแปลงให้เหมาะสมเพื่อประกอบบทเรียน เป็นการปลูกฝังความคิดให้นักเรียนตระหนักถึงคุณค่าของวรรณคดีเรื่องขุนช้างขุนแผน และวรรณคดีเรื่องอื่น ๆ ในแง่มุมต่าง ๆ ที่มีต่อการดำเนินชีวิต ส่วนการศึกษาในระดับอุดมศึกษาก็มีสถาบันทางการศึกษาหลายแห่งที่กำหนดให้นักศึกษารวบรวมวรรณคดีเรื่องนี้ในการศึกษาวิชาวรรณคดีไทย เช่น คณะอักษรศาสตร์ คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย คณะอักษรศาสตร์ และศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร เป็นต้น จะเห็นได้ว่าในการศึกษาทางด้านอักษรศาสตร์และในหมวดวิชาภาษาไทยทางการศึกษานั้นส่วนมากนิสิตนักศึกษาจะได้ศึกษาบทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนทั้งสิ้น จะเป็นหนังสืออ่านประกอบในเวลาหรือหนังสืออ่านนอกเวลาก็ตาม การวิจัยนี้จะช่วยแนะแนวทางการศึกษาวรรณคดีเรื่องนี้ตลอดจนใช้เป็นหนังสือค้นคว้าอ่านประกอบการศึกษาพิจารณาคุณค่าวรรณคดี

นอกจากนักเรียนและนักศึกษาแล้ว การวิจัยนี้อาจจะเป็นประโยชน์สำหรับผู้ครูกศึกษามหาวิทยาลัยเรื่องนี้ในเชิงวรรณคดีวิจารณ์ การถ่ายทอดวัฒนธรรม ค่านิยมของวรรณคดีที่มีต่อแนวทางการดำเนินชีวิต และการกำหนดประเภทของวรรณคดีเรื่องนี้ตามแนววรรณคดีสากล

โดยเหตุที่บทเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนได้รับนับถือว่าเป็นวรรณคดีสำคัญของชาติ และเป็นวรรณคดีเรื่องเดียวในหมู่วรรณคดีสมัยเดียวกันที่สะท้อนสภาพชีวิตจริงได้ใกล้เคียงความเป็นจริงอย่างละเอียดทุกแง่มุม ผลจากการวิจัยครั้งนี้จึงเป็นการวิเคราะห์วรรณคดีสำคัญประจำชาติให้ผู้ที่สนใจประจักษ์ในคุณค่าแจ่มชัดยิ่งขึ้นด้วย

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย